

Եւ ընդ բարապանն կախած՝
 զքամակ մեծ գափկեպառուն այն։
 Եւ մեծ սուր մի ողնաշար՝
 խոտորակ կապած ընդ դըրան,
 Որ երկու մարդոյ չափով՝
 տեսանի հասակն իւր երկայն,
 Ի պըրճերացդ վերայ՝
 զրեւալ են շինողքն ըստ անուան.
 Ճարտարն մեծ Բեթօֆիլոս՝
 տառ եւ բառ է հեկենական։
 Համայն ի պուրճ ընդ պարսկապ՝
 շատ տեղիս խաշի է նըշան.
 Գուրճք երեք հարիւր վաստակն՝
 ընդ պարսպքս շըջապատական։
 Եւ միւս տառնեւութն ասի՝
 ընդ բուրք քաղաքիս տեսան.
 Վաղուց եւ ետքնաբլուր՝
 կոտտանգուն պոլիս էր կոչման.
 Աստ գեղեցիկ մարմարեայ՝
 դահ մի է յոյժ վայելչապան.
 Մազթուլ սուլթան իսրայէլին՝
 աստ առնէր խալիվէթ շատ անգամ։
 Եթովպացիք ներքինէք՝
 յետ Էստուշ կանդակեալք ի դիման.
 Ելլով փուլով ի ծովակերտ՝
 ընդդէմ՝ նաւուցն որք անց Էի դարձման։
 Միշտ ազդեն անտեղեկից՝
 ըսփռելով զգեալըք մահաբան.
 Յանկարծ ի մտոյ դիպողաց՝
 քար նետան նաւուցն եւ մարդկան։
 Նաւակք ի փախուստ լինին՝
 անց եւ դարձ դու ի հեռաստան.
 Զի նաժշտոք թագուհեք՝
 գուսանոք աստ էր ի զբոսան։
 Ըստ աղբոր վայրք տեսանի՝
 զի ընդ ծով զանցորդս է դիման.
 Եւ զբառեակ զոստ ծովուց՝
 սա տեսեալ ի սիրտ գուարթական։
 Զեղեալսն ի քէհատխանէ՝
 դէմ՝ քաղաքիս ընդ զալաթիան.
 Զեկեայն ի պոնտոս ծովէ՝
 ընդ սահմանս որք միշտ ընթմ անան։
 Զփութացեալսն յեղիպոսսէ՝
 աւալի սորա անցեալ կան.
 Զմուստ նաւուցն Նիկոմիդեայ՝
 դալ գնալ սորա յանդիման։
 Տեղւոյս անուան կոչութիւն՝
 ընդ վայրիս յոյժ յարմարական.
 Սարայ պուռնի ասացեալ՝
 քաղաքիս ծայր Է արքունական։

(Ըստ Բեթօֆիլոս)

ԿԻՐԻՐԻՈՆ ԿԵԹՈՂԻԿՈՍ ՎՐԱՅ

ՊԱՏՄՈՒԹԻՒՆ ԿԵԹՈՂԻԿՈՍ ՍԵՐԱՐԵՐԱԹԵՆՏԵ

ԵԹԹԵՐԱՐԻ ԳՐԱՐԻ ՄԵՋ

Քառասնամեայ շրջան Հայոց եկեղ. Պատմութենեմ
 574—610:

(Ըստ Բեթօֆիլոս)

Գ Լ Ո Ւ Ւ Ե.

ԿԵԹՈՂԻԿՈՍ ԵՐԵՎԱՆԻ ԵՒ ԿԱԿՈՂԻԿՈՍ ՆԵՐԵՎԻՆԻ,

Գուգարաց նահանգին իւր գաւառներն
 մին էր Զաւաթք, այժմ՝ Ախալքալաքի գաւառ,
 շըջապատուած Սամյիւն, Կարաք, Արտասան եւ
 Զորափոր գաւառներէ, արեւմուտքէն ունենալով
 իրեն սահման Կուր գետը, ոչ շատ անդալտով
 հեռու Տփլիսէն։ Զաւաթք, ինչպէս բովանդակ
 Կուգարք բղեղնութիւնը, հայ Արշակունի թա-
 զաւորութեան ժամանակ զրեթէ միշտ հայկական
 հող նկատուած է, սահմանադրուի Հայաստանի
 եւ Վրաստանի. 387ին Հայաստանի բաժանման
 ատեն միացաւ Վրաստանի հետ եւ մտաւ Պարսից
 գերիշխանութեան ներքեւ, որուն տակ մնաց
 մինչեւ 591, երբ անցաւ Գուգար, եւ թէեւ 602ին
 Խոսրով կրկին յետո գաւաթք, բայց Հերակղի ար-
 շաւանքներու արդեամբք (624—628) գարձեալ
 Գուգարսն սահման եղաւ։ Երկրին այսպէս մերթ
 հայկական եւ մերթ վրացական հող բլլալով՝ ընակ-
 շութիւնն կը կազմուէր կրկին տարրերէ, հայերէ
 եւ վրացիներէ։

Այս հայ-վրացական գաւառէն էր Կիրիոն։

1 Զաւաթքի տեղագրութիւնն ընդարձակորեն տես
 Ե. Լաւրէնտի. Զաւաթք. Նիկիթի արագադր ուսման արտա-
 թեան համար. Աճ. Զ. Լ. Ն. Կ. (1897), էջ 125 եւ Ն.։

2 Հմմտ. Լաւր. Ամ. 1907, էջ 124։

3 Ի վերջոյ չենք որոշելու թէ «Կիրիոն» անուն
 մանկութեան ժամանակ ընդունեցաւ, թէ ապա է Նիկո-
 պոլիս։ Այսպէս կը գրուի անուն հայ մասնաւորաց շա-
 տերու քով։ Առաջին անգամ կը միջնատարի յորդորումն
 Վրթմանէ քերթողի առնա ինքն գրած թղթին մէջ «Տեառն
 Կիրիոնի» Անու. (Գրք. Թղթ. 138, ուր Ռ. Կ. Բ. 42 կար-
 գացած է «Կիրիոնի»)։ Երրորդ անգամ կ'ընթերցուի էր Վ. եւ Ռ.
 թղթերու մէջ կը գրէ «Տեառն Կիրիոնի» (164, 176). իսկ
 Գ. եւ Գ. թղթոց մէջ (էջ 180, 194) «Կիրիոն» եւ «Կի-
 րիոն»։ Սերտաւոր թղթին մէջ է «Տեառն Կիրիոնի»։ Իսկ
 ինքն Կիրիոն իւր թղթերու մէջ կ'ուղղագրէ մերթ «Ի Կի-
 րիոն» (166) եւ մերթ «Ի Կիրիոն» (170, 178)։ Թղթոց
 Գրքի հաւաքումն Մովսէս եպ. միւս. «Կիրիոն» (164, 168,
 176, 180) կը գրէ։ Վերջին Անու. ունին յետին պատմութե-
 ցով. Կաթ. 38, 41—2. Ստողիկ 86. Վարդան 58, 60,
 Կիր. 25—26, թէեւ երբեք կը գրեն նաեւ «Կիր. 2», ինչպէս
 միջնատարութեամբ ունի Ռ. Կ.։ Մեծն Գրիգոր իւր առ-
 Կիրիոն թղթին մէջ գրած անուն Quirio կամ ըստ այլ
 Ձեւագրաց Quirio episopo Անու.։ Ըստ Brossetի
 Dux hist. II. p. 278, n. 2 Խաչած է անուն Գուգար
 Կուրաւ, Կուրաւ, Curio Անու.։ Անորոցայ Ժողովոյն
 եպիսկոպոսաց ցանկին մէջ Գուգար Կուրաւ կը շընթի
 հայերէն «Կիրիոն» Անու.։ Հմմտ. Տալեան. «Գուգար»,
 652։

ըստ Ուխտանիսի՝ այժմ անձանք Սկուտրի գիւղէն, ինչպէս ծնողացը, նոյնպէս աւաթին տիւց մասին կը պահտին մեծի մանրամասնութիւնները, դիտենք որ աշխարհի միջոցի էր եւ տեղեակ վրայ-ցերէնի եւ Հայերէնի: Ծնունդն պէտք է գնել 560—700 թվերը:

Բախտն ուրիշ ասպարէզ քան շինական կեանքը պատրաստած էր մանուկ կիւրանին: Մասաղ Հաստին փոխադրուած էր տեաները աշուր Սկուտրի գիւղէն Փոքր Հայոց յունական քաղաքականութեամբ բարգաւաճեալ Նիկոպոլիս եպիսկոպոսանիս քաղաքը (578): Թէ ինչ շարժաւթով բաժնուած է կիւրին Հայրենիքէն, գիւրին չէ պարզել: Ուխտանէս կը գրէ պարզապէս. «Երթեալ յերկիրն Հռոմացի բնակեցաւ անդ ամս ժնէ ի դուաւորն որ կոչի կողմիս», եւ բնակեցաւ անդ ի մեծ քաղաքագիւրն Նիկոպոլիս կոչեցեալ՝ յեղ զեփայն, որ կոչի Գայլ: Հաս Ուխտանիսի գործածած աղբիւրն անյայտ է մեզի: Մովսէս Բ. եղիշարեղէյը խօսքերն նկատելով կը տփալուինք ըսել թէ ակամայ լքած է կիւրին Հայրենիքը: «Այդ ուրեմն, կը գրէ Մովսէս առ կիւրին, Հեռացեալ եւ օտարացեալ ի Հռովմայեցոյցն վարեցար յաշխարհ: Իստքեր, որոնք կարծել կուտան

1 Հարկ է հաստալ թէ Ուխտ. Հոս փախերական աղբիւր մ'ուշեցած է այսպէս ասել: Մովսէս կամողիկոս առ կիւրին թիւթին մէջ կ'ըսէ պարզապէս. «Բնակութեամբ (իմա՛ Հայրենիք) յաշխարհէն վարեց եր:

2 Ձաճեան (Պատմ. Հայոց, Բ. 301) եւ ասէլ Զարբաշեան (Պատմ. Հայկ. հին Դար. Գ. ապ. 417) «Հնուա եր, կ'ըսեն յոյն, Հայ, Գորգի եւ Աշարի լեզուաց: Պարսկերէն ծանօթութիւն թէն կարելի է ենթադրել, բայց պատմաբանք չեն յիշատակիր բնաւ:

3 «Բանակալծեմ» կ'իմանայ անդ: Հոս Ուխտան «կողմին զաւառ», ըսելով. այլովք անձանք թէ սյլուստ այս անուն զաւառ ի Փոքր Հայոց: Կար յիշատի Նիկոպոլիս քով կողմին, բայց քաղաքն ոչ զաւառ, որ այժմ գիտուի, Ramsay (Histor. geogr. pp. 57, 267) եւ Cumont (Studia Pontica. II. Voyages d'exploration archéologique dans le Pont et la Petite Arménie, par Fr. et E. Cumonts, Bruxelles, 1906, p. 296) կը նշանցեն Քարա-Հիւսիքի Հնու, ըստ Պրոկոպիոսի (Վասն Հին. Գ. 4. էջ 253, ապ. Բոնն) կառուցուած Պոնտիկոսէ իրեն սերդ, որ յետոյ քաղաքանանով: Յատկութեան պետութեան առաջնա-կարգ արժու թիւներն միւ ըսած է եւ յետ Եւստակիանուս միջին իսկ այն կողման բանակալծեմի գլխաւ որ կայանի դարձած է իւր անուամբ յորհրդած բանակալծեմ (Հմու. Գիւլթէր Բանակալծեմ. 55. V. Chapot, La frontière de l'Euphrate de Pompée à la conquête arabe. Paris, 1907, p. 354.): Ղեւնդ երեց Ը. գրուին կողմին կը ճաննայ իրեն «Իրեզ. քաղաքացի» (Հրու. Ս. Պետերս. 157): — Սու. Օրգլեան (75) առանց յիշելու Նիկոպոլիսը պարզապէս կիւրին կողմին գնաց կ'ըսէ:

4 Ուխտանէ, ինչպէս եւ Մովսէս կամողիկոս, ընդհանուր անուամբ կը կոչեն Հոս Նիկոպոլիսը «Հափ-մայեցոց աշխարհ: Եր պէտք է իմանալ «Երկիր, որ Եւստակիանութեան ներքեւ էր, փան զի Նիկոպոլիս Գայլ գետի եզրերը Ս. Հայրի մէջ էր ըստ Եւստակիանուս: 536 թվածման (Հիւ-Բէ. Յճւլլ անուամբ, 39 Գիւլթէր Բանակալծեմ. 19) անուանի Սասան քաղաքին քով, նշա-նուար Հնդկիստան մասնաւոր Յճւլլի մէջ օրով 608/9 թին Աւստան-Յճւլլայար 2 թիւստիքի եւ Սասանի Հնու նուանց Պարսից լեւոյն ներքեւ (ՍԻ. 77):

Թէ կամ ծնողաց Հետ գաղթած է 570—578 թ մարտից ժամանակ, եւ կամ Յոյներէն իրեն գերի վարուած: Ձեռն է ինք, նոր Հայրենիքն նոր զգա-ցումներ վարժուցին անշուշտ պատանդն վառ սրտին մէջ:

Պոնտիկալէն «մեծ գիւղաքաղաքն» Նիկոպոլիս, «Գայլ» (Lycos) գետէն 6 մղեւն աւելի հեռու, կառուցուած՝ այժման 200 տնով Հայաբնակ քաղաքն է, Հայապալ եւ անուանի երբեմն, ուր քրիստոնէութիւնն բարգաւաճեցաւ ծաղկոյցի, եւ Ս. Բարսեղէն Եկեղեցին արժանի եղաւ: Մայր կողմից կեղեցուցի, կողմուր: Թէեւ 499 թ երկաշարժի, որ բովանդակ Հայաստանն եւ Պոնտոսը ցնցեց, քանդեց կործանեց գետնայայտանաւ Հայապալ Նիկոպոլիսը, բայց Եւստակիանուսն նուորդուեցաւ կրկին, եւ կանգնուեցաւ հոս Քառասուն Մարտիրոսաց վանքն, նախնի փայլն օսական շատեցաւ երբեք այսուհետեւ, թէպէտ Եպիսկոպոսանիս արժուն մնաց անխախտաւ երկար ժա-մանակ՝ Սեւեռանից մարտապետութեան ներքեւ:

Հոս կը գտաւարարուի կիւրին յունական բարձր կրթութեամբ մը, կը սորիկ «Գղարու-թիւն Եւստան եւ զայլ եւս շարարուեալ (!) գիտութիւն, որով որոշեցաւ ի մէջը» (Ուխտ. Բ. 1), կը հմտանայ յոյն լեզուի եւ եկեղեցական գիտութեան, օսակց պիտի հեռուցենք թէ նա ինք զինքը նուիրեց ի մանուկ տիւց նուեւ եկեղեցական վիճակի տեղուրն Եպիսկոպոսարանի մէջ կամ Ս. Քառասնից վանքը: Տաւն եւ հինգ տարւան միջոցին (578—593), ընդունեցաւ հոս նաեւ քահանայական ձեռնադրութիւն: Գտնէ այս վիճակի մէջ էր նա երբ կ'աւ ի Դուին:

493/4 թ կը մեկնի Նիկոպոլիս Պարսկահայաստան՝ Դուինից կամողիկոսարանն, ուր կամողիկոսական դասին վրայ կը բազմեր ալեկադրի Մովսէս Բ. Եղիշարեղին. «Եւ ընալէ առ նա ի սուրբ կամողիկէն, որ ի Դուին քաղաքի: Ապահովապէս իւր քաղցր բնաստութեամբն եւ աստուածաբանական իրաց հմտութեամբն քիչ ժամանակէն սիրելի կ'ըլլայ կամողիկոսին եւ բոլոր վաստահու-թիւնն ինքն կը գրաւէ, որ արագ արագ մեծան-մեծ պաշտօններու կը արժանացնէ. «Եւ նա (Մովսէս) կայուցանէ զնա (գլխաւորն) Վանաց երեց Ս. կամողիկէն», այլ եւ Քրեպիսկոպոս՝ տալով

1 Սու. Օրգլեան կը գրէ (75) «Գնացեալ ի օտ-կառուեալն ի կողմին» բնակեալ էր առ երկարակ երկուս միայն եւ ներքեւ յաշխարհ: Բայց Բ'ն աղբիւր գիտէ զայս Ստեփանոս, որուն մի միակ աղբիւրն կիւրինն մասին Ուխտանէն է, Հարկ է իրեն ինքնասանդ եղ-լերու արագ մեծել բուրգովին:

2 Սեյի Զ. Զարբ. (անդ. 417) կ'անուանէ գլխաւորն «աշխարհա Մովսէսի», որ Տիւղ չէ տալին իրաւ ամսամբ:

3 Ուխտ. Բ. 4: Պատմագրին աղբիւրն շատ պարզ են հոս. եւ ինքնին կ'իմացուի թէ խօսքն Դուինից կամողիկէն մասին է, ուր ինքնանած ալ էր: Զ. Սեյիան Սու. Օրգլեանին Հնու (էջ 75. «Եւ լեւալ էր նա (կիւրին) փո-կանակ սուրբ կամողիկէն ի վարդապետ») հոս ընդ-հակասակն անկերպութեւ կը համարէ վաղաքապետու Ս. կամողիկէն Էլիմանին. (Հմու. Այլապէս, 214: «Եւստ-Ղազարոս» (Փարպ.) միւրեւ զկիւրինն չէ յիշ իր վճարա-Հայր Ս. կամողիկէն Էլիմանին), իսկ կիւրինաց առ

հմա վեճակ զգաւաւն Այրարատեան¹, Այս «Հոգեւոր ծառայութիւնը» 5 տարե² կը վարէ Կիրիոն ամենայն ընթացքով եւ «միասնութեամբ» որո՞րի ըստ վկայութեան Մովսէսի, մինչեւ կաթողիկոս ընտրուիլը (594—598/9): Զարմանալի է սակայն Մովսէսի պէս անձի մը այսպիսի ասպնջականութիւնն ցուցնելն առ Կիրիոն: Յայտնի ըլլալով Հանդերձ իրեն Կիրիոնի³ «Հառվայեցուցող» եղբրէն Գալը, չի կասկածիք ամենեւին «Հառվայեցած» ըլլաւուն վրայ, մինչդէռ ինքը ուրիշ կողմանէ կը խորշըր Հառվայեցու «Հոգւ վրեժէն»⁴:

Կիրիոն իրեն վաճաճայր Ս. Կաթողիկէին եւ իրեն ձեռքացեալ կաթողիկոսին առջիկց քորեւպիսոյցս, ընդգրգակալ ասպարէզ ունէր գործուռնելութեան, թէեւ անձանօթ եւ մեղի յառաջ բերած արդիւնքները:

Այս միջոցներէ Ս. Կիրիոն կը վաճաճայր (598/9) վրաց կաթողիկոսին, որուն անունը յականէ անձանօթ է մեղի⁵: Հարկ էր յաճարը ընտրել⁶: «Ըստ տղաւորութեան, պատգամաւորութիւն մը կը կազմուի, վրանի մը վրայի իշխան եւ Պետրոս եպիսկոպոս⁷ կու գան Գրուին եւ կը խնդրեն Հայոց Կաթողիկոսէն թափուր արժողի Համար արժանաւոր անձ մը: Մովսէս պատրաստ կը ցուցնէ ինք զինքը, եւ յիշելով 506Ին վրաց Գաթրիէ Կաթողիկոսի ժաւանակ Վաղարշապատ Հաստատուած Տաւադոյ միութիւնը, նոյնն աւելի սերտ ընկալ գիտմամբ, միանգամայն աւազ առնել ունենալով Աղանիոյ այս ուխտին գործումը, պատշաճ կը Համարի այս

Մովսէսի մերով կաթողիկոսի» եկաց յայնմ տեսութեան զամե եօթնի եւ ապա ընտրեցաւ ի Կաթողիկոսութիւն աշխարհի վրացի: — Հմմտ. առ այս եւ Մովսէս Կաթողիկոսի խօսքերը (Թաւ. առ Կէ-բէռ. 11) «Յիշեալ զի եկեր ինկիցար ընդ Հոգեւանս Ս. Կաթողիկէին (Գրուին), եւ ծառայեցեր միասնութեամբ արծի քո՝ ի ձեռն Հոգեւոր ծառայութեան, որ Հաւատացու ի մէջն: Գրուին Կաթողիկէն Ս. Գրիգոր թէեւ այրած էր այս ժամանակ, բայց կար առժամանակեայ «Մայր եկեղեցի» մը — Կաթողիկէն: Մտաւորութեան արժանի է որ Կիրիոն իւր այս պաշտօնավարութեան յնաւորած է ժամանակակիցներէն «այդք որոյն Աթոռայոյն այս եւ՝ Գրուին «աղանիւր» (Թաւ. Կէ-բէռ. 183):

1 Յովհ. Կաթ. 38. եւ Ասողի. 83: Զինքին միայն Ս. Կաթողիկէի վաճաճ երեք կը ճանչնան. իսկ Կիր. Գրուին. 25, «Փակակալ իւրայ (Մովսէսի) Եկեղեցւոյն ցիւղէ»:

2 Վարդան, 58, որուն կը հնանի Հոս Հ. Անլան (Այրարատ, 214) վանքեցութեան տարին ինկիցար (Կիրիոն), ապահովագլխե գրադարի վերապի մը կայ Հոս շփոթմամբ է եւ ի գրեթէ:

3 Սեբ. 53: Հմմտ. վերջ ՀԱ. 1908, էջ 339:

4 Անպատկառելի Գ. Գ. Գալու մատենագիրն Միւրթար Գուշկանդարէ թէ Կիրիոն յաճարած ըլլաւ Գաթրիէն, որ ինչպէս Վարդանի անանքը (Հմմտ. 1907, էջ 295) անհնարին է: Միւրթարայ խօսքերն եւ «Մեռաւ Գաթրիէն եւ կայց ի տեղի իւրապ Կիրիոն, որ ունէր ի ծածուկ զաշխարհ Բաղնիշոյն, Թաւ. առ Վիր. ԵՐԲՏ. 1900, էջ 503: — Ընդհանրապէս Հայոց եւ վրաց եկեղեցիներու իրաւոր հնաունեցած յարաբերութեանց եւ՝ Գ. Գալու ծանօթ Կաթողիկոսացի միայ խառնածը քաւակաւորակ «Կերպոս-Կիւն» մէջ (Հմմտ. Հմմտ. 1907, էջ 289—196):

5 Պետրոսի մասին կը խօսքը յետոյ առանձին:

անգամ «Իւր անէն» մէկը ընտրել Կաթողիկոս վրաց: Առ այս ատակութիւն նշմարեց յանձին Կիրիոնի, որ Հիմք տարիւն ի վեր ջոնէ եր եւ վստահութիւն վայելած լինովն: Որչափ Մովսէս Կաթողիկոսի առ Կիրիոն գրած թղթէն կը տեսնուի, Կիրիոն եւս իւր կողմանէ պատահաւորաւ մութիւնն ցուցադած է. «Եւ մը վստահացեալ ի կեանս քո, առ սեր քո արարաւ զիսն Կ» առաջնորդ գեղց կայացանելով աշխարհիդ պղծմիկ: Չեանագրութիւնն կը պատահի ըստ Ռուսանի, որ կը Համապատասխանէ ծղբիւր ժամանակագրութեան, Մովսէսի ին տարին՝ յամի 598/9: Չեանագրութեան յառաջ, որչափ Արքահայր Կաթողիկոսի խօսքերն կ'երեւայ, Կիրիոն «գրով» յանձն կ'առնու Մովսէսի առաջարկած պայմանին թէ Հայոց Հետ մի պիտի մնայ, եւ նոյնը յետոյ նաեւ ի ձեռն «պատգամաւոր» կ'ընտնէ⁸:

Վիր պատգամաւորը առած նորոգոր կաթողիկոսն, կը մեկնի Գրուին՝ «մեծաւ պատուով» գեղ կը կաթողիկոսանիւրան Մեթիթա⁹, ուր կը բազմեցնեն շքով կաթողիկոսութեան արժուն:

Կիրիոն, այս մեծ մարդը, յորում անշափ ազգասիրութեան (Nationalstolz) Հետ զուգակած էր իւր ժամանակին Համար զարմանալի հմուտութիւն մ'աւ, գիտցաւ իւր քաւակաւոր ատարութեան օրերուն քալ ըմբռնել Հայոց եւ Յունաց մէջ եղած բանավեճերն եւ իւր եկեղեցին ընդհանուր եկեղեցւոյ Հետ զօդեղու անհրաժեշտ Հարկ ճանչնալ: Այս ծրագրին համաձայն ուղղեց իւր բովանդակ գործունէութիւնն այսպէս հետեւ: Բայց Յառաջ քան իւր գործունէութեան անցնիլը լսենք Հոս նաեւ հեղինակաւոր Հ. Յ. Գաթրեմանի անձնագրութեան տուած նկարագիրն: «Ասոր գովեստին նոյն իսկ իրեն թշնամիները կը միաբանին իրեն ուսման եւ խորապիտութեան նկատմամբ եւ իրոք չենք գիտեր Հայ մը, որ իմեմ աւելի եկեղեցական արիւթութիւն եւ խահմութիւն միանգամայն ունեցած ըլլայ: Այսօրուան օրս ունինք ձեռքերն իրեն թղթակցութիւնը, որմէ յայտնի

1 Ռուսանիի տուած այս թուականին համաժամ կարելի է գծել Կիրիոնի ժամանակագրութիւնն այսպէս.

Կը ձեռնագրութի Մովսէսի ին տարին (574+25 =) ուրեմ 598/9:

Գրուին մնացած էր 5 տարի (598/9—5 =), ուրեմ 598 4—598/9:

Դիկոպոլէս մնացած էր 15 տարի (593 4—15 =), ուրեմ 578/9—593 4:

Այս հաշուով հայրենիքէն բաժնուին կը պատահի 578/9ին: Ներշնչութեան մէջ եւ այլու խօսած ենք Չամչանի եւ այլը ժամանակագրութեան սխալ Կիրիոնի պատմութեան մասին (Հմմտ. ժամանակագրութեան Brosset Addit. p. 111—112. Deux hist. II. Intr. եւ p. 289—282):

2 Յամի 608 կը բողբէր Արքահայր, թէ ինչու Կիրիոն գրած է այն խոստման, զոր «գրով եւ պատգամաւորս յանձն էր արարաւ» (Գիլգ. Թաւ. 164):

3 Վարդ Կաթողիկոսարանն այս ժամանակներս Տփլիս էր՝ Ս. Սիւն եկեղեցին (Հմմտ. Զաւարէ. 98): մերթ կը նստէին նաեւ Մեթիթա:

է թէ ժամանակին պարագաներն աղէկ գործածած է իր մեծ նպատակին համար, եւ երբեք չէ ունեցած միտք եկեղեցական ստորակարգութեան կապը խղել՝ եթէ ճշմարտութիւնն ընդունուի,՝ Այս շշմաւոր գծերը լիով պիտի հաստատմանս յաջորդ տողերուս մէջ:

(Ըրոնակիւն)

Հ. Ն. ԱԿՈՆՆԱՆ

ՄԱՅԵՆԱԳՐԱԿԱՆ

ՄԻԹԵՐ ԳՅՈՒ ԳՆԱՅՈՒՆԱԳՐԱԿԱՆ ՀԱՅՈՑ
ՀԻՆ ՔԱՂԱՔԱՅՈՒՆԵՆ ԻՐԱՌՈՒՆԲԵ

ՀԱՅՈՒՆԵՆ ԵՐՈՐԴ

ԱՍԿԱՆԱՅՈՒՆԱԿԱՆ ԻՐԱՌՈՒՆԵ

(Ըրոնակիւն)

ՄԱՅԵՆԱԳՐԱԿԱՆ

ԺԱՌԱՅԻՆ ԻՐԱՌՈՒՆԵ:

Ա.

Այն բոլոր կարգերը, որոնք սահմանուած են, թէ ինչպէս որեւէ անձնաւորութեան մահուանից յետոյ նրա գոյքը պէտք է անցնի կենդանի մնացածներին, կազմում են ժառանգական իրաւունքի հիմքը: Ժառանգութիւնը կարող է երկու եղանակով անցնել կենդանի մնացածներին. կամ իրաւի կամ առանց իրաւի: Պատմական տեսակէտից նայած՝ ժառանգութեան առանց կտակի գոյութիւն է ունեցել նախ քան ժառանգութեան ըստ կտակի: Ժառանգութեան ըստ կտակի տեղի է ունենում այն ժամանակ, երբ ժառանգը նշանակւում է հանգուցեալի կամքի համաձայն, որ կարող է պատշաճաբար կամ գրաւոր եւ կամ բանաւոր կերպով որոշ վկաների ներկայութեամբ: Իսկ ժառանգութեան առանց կտակի՝ երբ ժառանգը նշանակւում է տիրող իրաւունքի նորմերի համաձայն, անկախ հանգուցեալի կամքից: Միևիթար Գօշը իւր Դատաստանագրքի մէջ որոշում է այդ երկու տեսակ ժառանգման կարգերը:

Բ.

ԺԱՌԱՅԻՆ ԸՄԻ ԻՐԱՌՈՒՆԵ:

Միևիթար Գօշի Դատաստանագրքից երևում է, որ հայերի մէջ ընդունուած էր ժառանգութեան ըստ կտակի թէ գրաւոր եւ թէ բա-

Ի իրաւունքի վերաբեր. Բ.

նաւոր ձեւով: Ամենահաստատուն կտակը համարւում էր այն, որ կազմւում էր առողջ ժամանակ, երբ մարդ իւր կամքը ընդունաւ է լիովին ու անխալ յայտարարելու: Հասկառակ դէպքում, երբ գոյութիւն չունի որեւէ կարգադրութիւն որեւէ անձի կողմից ի դէպ մահուան, այն ժամանակ հիւանդն, իւր տկարութեան երրորդ օրն, պէտք է կանչէ քահանային ու երեք վկաներ եւ «գծառանգաւորս եկեղեցւոյ», որոնց ներկայութեամբ պէտք է կազմէ իւր կտակը: Այս տեսակ կտակը չի կորցնում ոյժը նոյն իսկ այն ատեն, երբ հիւանդը մեռնում է կտակ կազմելու օրը, եթէ միայն «չիցէ թափեալ ի մտաց», Բայց երբ հիւանդն այնպիսի նեղութեան մէջ է, որ անհնարին է նրա կողմից գրաւոր կարգադրութիւն անել, այդ դէպքում բաւական է, որ նա իւր կամքը յայտնէ բանաւոր կերպով վերոյիշեալ վկաների ներկայութեամբ, որոնք ուխտելով պարտաւոր են դա ի կտակար անելու կտակով մահուանից յետոյ: Այստեղ Միևիթար Գօշն նոյն իսկ շեշտում է, թէ «զուր ինչ ի դէպ իցէ ընդ յառնելն կատարել, կատարիցէ. եւ զոր ինչ զինի մահուան՝ զինի կատարիցեն» (II, ԳԺ):

Կտակ կազմելու իրաւունք ունի իւրաքանչիւր իրաւունակ անձն. սակայն սրա մասին Դատաստանագրքի մէջ յատուկ ոչ մի որոշում չենք գտնում: Դորա փոխարէն Միևիթար Գօշը պարզաբանում է, թէ ժառանգութիւն թողնողը լիակատար իրաւունք ունի իւր գգը կարգադրելու եւ սրա համեմատ իւր կամքը յայտնելու. «զամենայն ինչ զտան իւր, եւ զճողոյ եւ զմեղման իւրոյ խոսնացի ըստ հաճոյից (կամաց) իւրոց» (II, ԳԼ. ԳԺ): Միևիթն անգամ այն բոլոր դէպքերում, երբ ժառանգութիւնն առանց օրէնքների համաձայն չի կարող անցնել այս կամ այն ազգականին, կտակողը իշխան է «կենսոյն ժառանգեցուցանել զնոցա, եթէ կամեցի իւր զտարա» (II, ԳԼ. ԿԳ): Նա իրաւունք ունի ժառանգ հաստատել թէ այն ազգակիցներին, որոնք ըստ «ժառանգութեան առանց կտակի» ոչ մի անո չպէտք է ստանային, թէ ծառաներին եւ թէ այլ սիրելի անձերին (II, ԳԼ. ԳԴ): Նմանապէս նա իրաւունք ունի իւր բոլոր հարաշատ զաւակներին ու ազգականներին, որոնք ըստ օրէնքի նախամեծար տեղ ունէին ժառանգման մէջ, զրկել ժառանգութիւնից, եթէ սրանք որեւէ կերպով մեղաւնել են իրեն դէմ. «որ զնոն չարկանէ, կամ զիւրն անարդէ զնոն ու եւ այլն (I, ԽԲ. Հ. II, ԳԼ. ԿԺ):